

Orta Asya Entegrasyon Süreçlerine "Büyük Güçlerin" Etkisi

The Impact of the "Big Powers" to the Integration Processes in Central Asia

Edilia Abdykadyrova (Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan)

Abstract

It has been over 20 years since the Soviet Union collapsed. Despite that the post-Soviet countries were not able to build strong economic structure, which would be competitive in the international arena. They failed to implement the economic integration among themselves using communication that they had during the Soviet Union time. There have been various attempts to change the situation, but efforts were not successful due to various obstacles. Among these obstacles take place the influence of America, Russia and China, which are considered as great powers and which are pay great attention to Central Asia. This issue attracts attention due to the fact that the problems associated with the integration of the Central Asian countries still exists and that any integration process in the region does not achieve success without the involvement of other external forces. In this paper basic information about the integration processes between the Central Asian countries and their results will be analyzed. In addition, the attitudes of the Central Asian countries towards integration as well as economic and political influence of the great powers to the integration processes in the region will be examined.

1 Giriş

Geçmişte uluslararası sistemin en önemli aktörlerinden biri olan, Soğuk Savaş döneminin iki kutuplu sisteminde, kutuplardan birinin lideri olan Sovyetler Birliği bir devlet için kısa olan ömründe dünya tarihinde önemli rol oynamıştır. Bu birliğin yıkılması yeni bağımsız devletlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Sovyetler Birliği'nin çökmesi siyasi alandaki değişiklikler yanında ekonomik alanı da etkiledi. Örneğin, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Orta Asya bölgesinde ekonomik boşluk oluşmuştur. Bu boşluğun doldurulmasına yönelik yeni ekonomik işbirliği ve entegrasyon girişimleri oldu. Ancak bu devletler arasında Sovyetler Birliği döneminde merkezi hükümet tarafından oluşturulan ekonomik bağımlılık ve var olan ekonomik ağlar her geçen gün zayıfladı ve dolayısıyla aralarındaki entegrasyonu gerçekleştiremediler. Bunu değiştirmek için Orta Asya ülke liderleri tarafından ortaya atılan çeşitli çabalar yer almış fakat başarılı bir sonuca ulaşılmamıştır. Çabaların başarılı olmadıklarının sebepleri arasında hem kendiliğinden kaynaklanan faktörlerin hem de büyük güçlerin etkisi önemli rol oynamaktadır.

Orta Asya bölgesi jeopolitik ve jeoekonomik açıdan çok önemli bir bölge olarak sayılmaktadır. Bu bölge ABD, Rusya ve Çin gibi büyük güçlerin ilgi çektiği ve rekabet alanı olduğu bir toprak parçasıdır. Orta Asya bölgesinin, özellikle güvenlik sorunları açısından önemi büyüktür. Çünkü Orta Asya devletleri uluslararası terörizm, ayrılıkçılık ve nükleer silahları bulunduran İran, Afganistan ve Pakistan gibi ülkelerle sınırı vardır. Bunun dışında işgücünün ucuz olması, doğal ve enerji kaynaklarının bol olması gibi büyük devletlerin ilgisini arttırmaktadır. Bu nedenle Orta Asya bölgesindeki entegrasyon süreci büyük güçlerin etkisi altında kalmıştır.

Orta Asya'da entegrasyon süreci bu bölge devletlerinin bağımsızlıklarını kazandığı döneme rast gelmektedir. Yani, bu devletler hem iç siyasi gelişmelerle hem de entegrasyon süreciyle aynı anda uğraşmışlar. Orta Asya devletlerinin her birinde ulus-devlet inşası, ulusal para, semboller ve dil, örf ve adetler gibi milli değerlerin yeniden canlandırılması gibi bir süreç yaşanıyordu. Bununla birlikte beş ülkenin cumhurbaşkanları üst düzey zirvelerde toplanarak Orta Asya Birliğinin inşasını planlıyor ve hayata geçirmeye çalışıyorlardı. Ancak tüm bu girişimler olumlu sonuç vermediğinden dolayı entegrasyon sürecine Rusya öncülük yapmaya girişmiştir ve bugüne kadar etkinliğini korumaktadır. Bunun yanında Çin Orta Asya'nın jeopolitik ve güvenlik anlamında çok büyük öneme sahip olduğundan ve ekonomik anlamda büyük bir pazar olarak kabul edildiğinden dolayı bu bölgeye ilgi duymaktadır. Amerika ise Çin ve Rusya'nın artan etkisini sınırlamak, Orta Asya devletlerinin Rusya'dan bağımsız olarak kendi politikalarını teşvik etmelerini ve anti-Amerikan niteliğinde ortaya çıkan Rusya ve Çin arasındaki ittifakin oluşturulmasını engellemek amacıyla Orta Asya'da kendi etkisi korumaya çalışmaktadır.

Böylece, Orta Asya ülkeleri arasındaki entegrasyon konusundaki sorunların devam ettiğinden ve söz konusu bölgedeki herhangi bir entegrasyon sürecinin başka dış güçlerin katılımı olmadan başarı elde etmediğinden dolayı bu konu ilgi çekmektedir. Genel olarak bu çalışmada Orta Asya bölgesi ile ve bölgede yer alan devletler arasındaki entegrasyon süreçleri ile ilgili temel bilgiler verilerek sonuçlar analiz edilecektir. Entegrasyon süreçlere yönelik Orta Asya ülkelerin tutumları ve entegrasyon süreçleri doğrultusundaki dönemin büyük güçlerin siyasal ve ekonomik etkileri konu içerisinde alınarak bölgedeki durum incelenmiş ve Orta Asya bölgesinde entegrasyon konusunda neler yapılmış, niçin Orta Asya devletleri kendi aralarında entegrasyon girişimlerinde başarılı olamadılar, başarısızlığın nedenleri nelerdir, büyük güçlerin çıkarları nelerdir, büyük güçler hangi durumlarda bölgesel entegrasyonları destekleyip hangi durumlarda karşı çıkıyorlar gibi sorulara cevaplar aranmıştır. Çalışma

üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci kısım entegrasyon süreçleri ile ilgili literatür inceleme kısmıdır. İkinci kısımda Orta Asya'da bulunan devletler arasındaki entegrasyon süreçlerinin arka planı incelenerek başarılı bir entegrasyon girişimine dönüşmeyen süreçler örnek olarak verilecektir. Son kısımda ise Orta Asya'daki entegrasyon süreçlerinin başarısızlığının nedeni olarak bugün büyük güçler olarak tanımlanan ABD, Rusya ve Çin'in etkisi ele alınacaktır ve sonradan da sonuç kısmı oluşturulacaktır.

Dolayısıyla, çalışmada ABD, Rusya, Çin birbirlerinin ve diğer bölgesel güçlerin konumunun güçlenme olasılığını ortadan kaldırmak amacıyla, ikili ve çok taraflı formatlarda Orta Asya cumhuriyetleri ile işbirliği konusunda kendi çıkarlarına yönelik entegrasyon modellerini teşvik edeceklerdir olarak ifade edilen geçici tez kabul edilmektedir. Bunun yanında çalışma sırasında ulaşılmış hipotezler şunlardır: SSCB'nin dağılmasının ardından Orta Asya ülkelerinin kendi aralarında başarılı bir entegrasyon girişiminde bulunamamasının ana nedeni başka güçlerin bu bölgeye ilişkin kendi çıkarların var olmasıdır; eğer bölgesel entegrasyon büyük gücün çıkarına ise destekler çıkarına değil ise karşı çıkar ve farklı metodlarla engellemeye çalışır; büyük güç kendisinin içinde olduğu bir entegrasyon ister; kendisi için önemli olan bir bölgede başka gücün egemen olmasına engel olur.

2 Orta Asya'da Entegrasyon Süreçleri ile İlgili Literatür Taraması

SSCB'nin dağılmasıyla ve dolayısıyla Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile beraber uluslararası ilişkiler alanında değişiklikler yer almıştır. Yeni bağımsız ülkelerin ortaya çıkmasıyla farklı politikalar uygulanmaya başlandı. Günümüzde uluslararası ilişkiler uluslararası ekonomik, siyasi ve kültürel işbirliğinin genişletilmesi ve derinleştirilmesi ile ve aynı zamanda küreselleşme sürecin yoğunlaşması ile karakterize edilen yeni bir döneme girmiştir. Bu çerçevede de uluslararası toplumda kimilerince küreselleşmenin oluşumunu engellemek amacıyla, kimilerince ise onun gelişmesine katkı sağlamak amacıyla farklı entegrasyon girişimleri bulunmaya başladı. Bu entegrasyon girişimleri daha çok bölgesel seviyede gelişmiştir. Bu anlamdaki entegrasyonu açıklarsak devletlerin ortak kurumlar ve kurallar aracılığıyla aralarındaki işbirliğini yükseltmek için bir anlaşma içine girme sürecidir. Genellikle ulusal hükümetler tarafından geniş sosyo-politik ve güvenlik hedeflerine ulaşmak için kabul edilen ticari çıkarlar odaklı bir siyasi ekonomik girişim şeklini almış olmasına rağmen anlaşmanın amaçları ekonomik amaçlardan başlayarak siyasi ya da çevresel amaçlar kadar geniş olabilir.

Böylece uluslararası entegrasyon girişimleri insanlığın tarihinde her zaman yer almıştır, ancak farklı şekillerde ortaya çıkmıştır. Örneğin İmperializm adı ile bilinen ve büyük devletlerin zorlayıcı emperyal niyetler sayesinde ortaya çıkan süreçler. Bu süreç XX yüzyılın ortalarına kadar sürmüştü, fakat II Dünya Savaşın sona ermesiyle ve Batı Avrupa devletlerinin bir arada toplanarak ve barışın sağlanması için sadece işbirlik girişiminde bulunmadan bir örgütün kurulması (Avrupa Birliği) ile bu durum değişmiştir. Ondan sonra ise Avrupa Birliği'nin başarısı dünyanın başka bölgelerinde bulunan devletlerin de bir bölgesel entegrasyon girişimlerinde bulunmasını teşvik etmektedir. Bu çerçevede Avrupa dışındaki bölgesel entegrasyonu sağlamak amacıyla kurulan çeşitli girişimler arasında Güney Doğu Asya Ülkeleri Birliği (ASEAN), Afrika Birliği (AU) ve güney Amerika'daki MERCOSUR vb. yer almaktadır. Bunların yanında 1990'larda bağımsız olarak ortaya çıkan Orta Asya devletleri kendi aralarında Soviyet Birliği zamanında var olan bağı kaybetmemek ve ortalarında oluşan ekonomik boşluğu doldurabilmek amacıyla bütünleşme, entegrasyon girişimlerinde bulunmuşlardır. Fakat bu girişimler başarılı bir sonuca ulaşmamışlardır.

Aleksandr Libman ile Evgeniy Vinokurov Orta Asya'daki bölgesel entegrasyonu ekonomik anlamda ele alarak bölgedeki karşılıklı iktisadi dayanışma kapsamında entegrasyon süreci incelemektedir. Onlar Orta Asya toprakları üzerindeki entegrasyon sürecini bölge içerisinde bulunan ülkelerin siyasi ekonomilerinde var olan çeşitli özel aktörler tarafından kurulan ekonomik ağların etkilediğini dikkate almışlar. Benzer şekilde bölgesel entegrasyon girişimlerinde gayri resmi ticari ağların etkisini belirlemektedirler (Libman ve Vinokurov, 2011). Necla V. Geyikdağı'ya göre Orta Asya ülkeleri kolay bir şekilde ülkelerin tüketicileri, işletmeler ve hükümetleri için önemli yararlar getirecek olan ortak pazar olarak entegrasyon sürecine girebildiklerini belirlemektedir (Geyikdağı, 2008). Kimi akademisyenlere göre, örneğin Alison ve Jonson, Kazantsev, Troitskiy vb., Orta Asya devletlerin kendi aralarında işbirlik yapmaya motivasyonu olmadığından ABD, Rusya, AB, Çin gibi daha büyük bir gücün müdahalesi Orta Asya'nın entegrasyonu için vazgeçilmez bir koşuldur. Alternatif olarak, Koraboyev adlı bir yazar Orta Asya'nın statik bir bölge olmadığını belirterek söz konusu bölgenin entegrasyon sürecine kolay bir şekilde adım atabildiğini iddia etmektedir (İrnazarov ve Salmanov, 2012). Diğer araştırmacılar ise Orta Asya bölgesinde entegrasyonun gerekliliği konusunda ters görüşleri paylaşıyorlar. R. Alşanov ve A. Aşımbaev tarafından Orta Asya ülkelerinin küresel ekonomik ve siyasi alanda topluca hareket etmeden bireysel ve özerk bir şekilde hareket ettiklerini belirlenmiştir ve dolayısıyla aralarında herhangi bir entegrasyon hakkında söz edilemez (Alşanov ve Aşımbaeva, 2006). Benzer bir görüşü G.Saidazimova da ifade etmektedir. Ona göre Orta Asya ülkeleri aralarında iç ve dış politikalarını konularında anlaşmadan siyasi, ekonomik, mali, askeri vs. anlamda dünya toplumuna hızlı ve karlı bir giriş yapma ve yabancı yatırımları çekme doğrultusunda mücadele etmektedirler (Saidazimova).

Böylece, araştırmacılarının bir kısmı Orta Asya bölgesindeki entegrasyon girişimlerine taraftar olarak onların bölgede yer alan ülkelerin gelişmesine katkıda bulunacaklarına inanmaktadırlar. Diğer bir kısmı ise devletler

arasında gerçek bir entegrasyonun gerçekleşemeyeceğini belirtmektedirler, gerçekleşirse bile dış güçler tarafından etkileneceğine dikkat etmektedirler.

3 Orta Asya'da Yer Alan Entegrasyon Süreçlerin Arka Planı

Uluslararası arena Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsız yeni 15 cumhuriyetin kurulmasına sahne olmuştur. Kafkasya, Baltık ve Orta Asya bölgelerinde yeni devletlerin ortaya çıkışı küreselleşme, demokratikleşme ve bölgeselleşme süreçlerine rastgelmiştir. 1991 yılında Orta Asya bölgesinde yer alan Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan egemenliği elde etmişler ve bağımsız devletler olarak dünyaya tanıtılmaya başlamışlar. Orta Asya devletlerin dünyada cereyan eden değişikliklere ve yeni süreçlere katılmaları kendi devletlerinde milli kimlik inşası süreciyle paralel olarak gelişmiştir.

Orta Asya bölgesi ortak din, dil ve tarihe sahip olan bir bölgedir. Buna ek olarak bölgedeki tüm ülkelerin Sovyetler Birliğinin çatısı altında 70 yıllık bir dönemde beraber yaşaması, onların benzer kültürel değerler ve düşünce yapılarına sahip olmalarını sağlamıştır. Bunun yanı sıra, Orta Asya cumhuriyetleri arasında sıkı ekonomik bağ söz konusuydu. Böylece, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Orta Asya bölgesinin gelişimi ve dünyada kendi yerini belirlemesi için uygun olan entegrasyon modellerin aranması bölgenin kalkınma stratejisinin önemli bir unsuru olmuştur. Bunun doğrultusunda 1990'larda başlayarak Orta Asya devletleri bölgede birleşme ve entegrasyon sürecini gerçekleştirmek amacıyla üst düzey zirve toplantılarını başlatmışlardır.

Orta Asya bölge üzerinde yer alan beş devlet arasındaki entegrasyon doğrultusunda ilk ilişkiler Sovyetler Birliği'nin dağılmasından önce başlamıştır. Bölge liderleri ortada var olan Aral meselesi ve su paylaşımı gibi problemleri çözmek amacıyla kendi aralarında toplantılar yapmışlardır. "Bu dönemde bölgesel sorunlara ve Moskova kaynaklı meselelere çözüm aramak için Orta Asya Cumhuriyetlerinin liderleri arasında zirve toplantılarının yapılması yaygın bir uygulama idi" (Karasar ve Kuşkunmayev, 2009). Bu bağlamda Orta Asya devletleri arasında 23 Haziran 1990 tarihinde Almatı'da ilk "entegrasyon toplantısı" gerçekleşmişti. Genel olarak ekonomik konulara dikkat eden bu toplantı ilk defa bölge devletlerinin Moskova'dan bağımsız olarak politika yürütmeye başladıkları açısından çok önemliydi. İkinci toplantı 15 Ağustos 1991'de Taşkent'te gerçekleşti, bir sonraki ise Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Aşkabat'ta yer aldı (Karasar ve Kuşkunmayev, 2009). Bu toplantıda Kazakistan cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev ilk defa Merkezi Asya Birliği ve Türk Birliği'nin kurulması ile ilgili fikrini orta atmıştır (Saidazimova). Cumhurbaşkanıların bir araya gelerek yaptıkları zirvelerin sonucunda Merkezi Asya Ekonomik Birliği kuruldu. 1993 yılında Minsk zirvesinde Kazakistan cumhurbaşkanı Nazarbayev Avrasya Ekonomik Birliği fikrini ilk defa diğer liderlerle paylaşmıştır (Karasar ve Kuşkunmayev, 2009). Kazak Avrasyacılığı olarak adlandırılan bu yaklaşım Kazak dış politikasının o dönemdeki çok önemli konsepti haline dönüşmüştür. Ama Orta Asya bölgesinin Kırgızistan dışındaki diğer devlet başkanları tarafından olumsuz karşılanmıştır. Hatta Özbek lideri Kerimov bu fikre tamamen karşı olduğunu ve entegrasyonun Avrasyacılık yönde gelişmesi kendi bağımsızlıklarını zedeleyeceğini vurgulamıştır. Bundan dolayı Özbekistan Cumhurbaşkanı Kerimov 1995 yılında 'Türkistan Ortak Evimiz' projesini Özbek kamuoyu ve siyasetçilerine sunmuştur (Karasar ve Kuşkunmayev, 2009). Daha sonra bu proje zirve toplantılarında gündeme gelmiştir. Kerimov'un bu projesinin asıl amacı Orta Asya devletlerinin entegrasyon ve birleşme sürecine Rusya'yı katmamak ve sadece beş ülkenin oluşturduğu bir birlik kurmaktır. Çünkü Rusya'yı bölge lideri konumunda kabul etmek istememekteydi.

Özbek ve Kazak liderlerinin Orta Asya'daki entegrasyon ile ilgili sunduğu projelerden esinlenerek Kırgızistan'ın ilk cumhurbaşkanı Askar Akayev 1997 yılında 'İpek Yolu' projesini ortaya atmıştır. Akayev dönemi dış politikasında bu proje ana doktrine dönüşmüş ve siyasi elit arasında hız kazanmıştır. 'İpek Yolu' projesinin asıl amacı tarihi İpek Yolunun canlandırılması ve ittifaklar aracılığıyla güvenlik ve ticaret alanlarında bütünleşme sağlamaktır. Akayev'e göre bu proje devletler arası ticari ilişkileri arttıracaktı. Bununla birlikte bölgede barış ve istikrarın sağlanması kolaylaşacaktı. Ancak Akayev'in İpek Yolu projesi diğer ülke liderleri tarafından ciddi olarak algılanmadığı için sadece devletin dış politikasındaki doktrin olarak kaldı. Aynı dönemde Kırgız siyasi eliti tarafından Orta Asya'da entegrasyonun sağlanması için enerji ve su kaynaklarının adil paylaşımının bir gerekece olduğu Kırgız siyasi eliti tarafından kamuoyuna sunulmuştur.

Orta Asya devletlerinin entegrasyonu için girişimlerde bulunan üç devlet dışında kalan Tacikistan ile Türkmenistan ayrı bir konumda yer almaktadır. Çünkü bu devletler bölgedeki entegrasyon sürecine katılmaktan ve herhangi bir projeler ortaya koymaktan vazgeçerek kendi ülkelerine dönük bir politika izliyorlardı. Tacikistan Orta Asya entegrasyon sürecine en son katılan ülkedir. Tacikistan Türkmenistan'a nazaran entegrasyon sürecine katılmış sayılmaktadır. Çünkü 1994 yılına kadar yapılan tüm zirvelerde ve toplantılarda yer almıştır (Karasar ve Kuşkunmayev, 2009). Ama Kazak ya da Özbek liderleri gibi özel bir projeleri sunmamıştır. Bunun sebebi de Tacikistan'da yaşanan iç savaştır. 1998 yılına kadar Tacik hükümeti bölgedeki entegrasyon faaliyetlerinden tamamen uzaklaşmış. Ancak ülkede iç savaşın bitmesi ve istikrarın sağlanmasıyla tekrar bölge devletlerin zirve toplantılarında yer almaya başlamıştır.

Türkmenistan Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra hemen kendi ülkesinin siyasi ve ekonomik yapısının güçlenmesi doğrultusunda çabalar göstermeye başlamıştır ve dolayısıyla Orta Asya'da yer alan entegrasyona

mesafeli kalmıştır. 1996 yılına kadar devletlerin zirve toplantılarına katılmış ve entegrasyon ile ilgili diğer liderlerin görüşlerine de destek sağlamamıştır. Bu dönemden itibaren uluslararası tarafsızlık statüsünü ilan ederek tarafsız politika izlemeye başlamıştır. Böylece Tacikistan ile Türkmenistan farklı sebeplerden dolayı entegrasyon sürecine mesafeli kalmışlardır. Demek ki Orta Asya bölgesindeki entegrasyon sürecinin tamamlanması için çaba gösteren Kazakistan ile Özbekistan devletleriymiş. Buna ek olarak Kırgızistan'ın tüm zirvelere katılarak ve diğer liderlerin projelerini destekleyerek aktif bir şekilde yer aldığı da görülmektedir.

Bölgesel zirvelerin sonucunda 1994 yılında Orta Asya Ekonomik Birliği kurulmuştur. 4 sene geçtikten sonra bu birlik Orta Asya Ekonomik Topluluğuna dönüşmüştür (Erol ve Şahin, 2013). Orta Asya Ekonomik Topluluğu'nun kuruluşu Orta Asya devletlerinin entegrasyon sürecindeki girişimlerinin sonucudur. Çünkü bundan sonra kurulan birlikler ve yapılan platformlar Rusya'nın öncülüğünde yapılmaya başlanmıştır. 1990'ların sonunda Rusya'da yaşanan ekonomik kriz Orta Asya Ekonomi Topluluğu'nu etkileyerek onun gelişmesini durdurmuştur. Krizden dolayı ortaya çıkan zararları kaldırmak amacıyla Orta Asya ülkeleri birbirlerine karşı daha korumacı tedbirler almaya başlamışlardır (Purtaş, 2008). Bunun sonucunda da topluluğa üye-ülkelerin birbirlerine olan güven düzeyinin azaldığından Orta Asya Ekonomi Topluluğu işlevsiz bir hale düşürmüştür.

Böylece 1999 yılından sonraki dönem Orta Asya bölge devletler merkezli entegrasyon sona ermiştir. 2000 yılında Rusya, Belarus, Kazakistan, Tacikistan ve Kırgızistan arasında Avrasya Ekonomik Topluluğu kurulmuş (Karasar ve Kuşumbayev, 2009). 2001 yılında ise Avrasya Ekonomik Topluluğu ile Orta Asya Ekonomik Topluluğu birleşmiştir. Bunun sonucunda Avrasya Ekonomik Topluluğu genişlemiş ve Rusya önderliğinde bir entegrasyon platformuna dönüşmüştür.

Orta Asya'da entegrasyon sürecinin ilk yıllarında bölge devletlerinin aktif bir şekilde girişimlerde bulunması görülmektedir. Ama bölge devletlerinin başkanlarının entegrasyon konusunda fikir ayrılıkları ve bölge dışı güçlerin etkileri sebebiyle önceden iyi bir şekilde gelişmeye başlayan bölge merkezli entegrasyon çabaları başarısız olarak çöküntüye uğramıştır.

4 Orta Asya Entegrasyon Süreçleri ve Büyük Güçler

Orta Asya bölge merkezli entegrasyon sürecinin sonunda bölge devletlerinin arasında bir birliğin kurulması farklı sebeplerden dolayı gerçekleşmemiştir. Neden Orta Asya bölge merkezli entegrasyonun başarılı olmadığı hem araştırmacıların hem de kamuoyunun ilgisini çekmektedir. 2000 yılına kadar bölge merkezli entegrasyon çabaları sona erip entegrasyon sürecinin yeni sayfası açılıyordu. Merkezi Asya Ekonomik Topluluğunun Avrasya Ekonomik Topluluğuna dönüşmesinden sonra Orta Asya ülkelerinin liderleri tarafından entegrasyon ile ilgili ses gelmedi. Bunun sebepleri arasında bölge devletlerinin milli kimlik inşası doğrultusunda politika izlemeleri, entegrasyon konusunda fikir ayrılığın olması, söz konusu topraklar üzerinde yer alan Tacikistan ve Türkmenistan gibi ülkelerin entegrasyon konusundan uzaklığı ve içe dönük politika sürdürmeleri vb. yer almaktadır. Fakat bunların arasında en önemli engel olarak uluslararası alanda önemli onuma sahip olan büyük güçlerin etkisi öne çıkmaktadır. Şimdiki zaman uluslararası alanda güçlü devlet olarak kabul edilen ABD, Çin ve Rusya bugün önemli bölgelerin sırasında yer alan Orta Asya bölgesine dikkat etmektedir.

1999 yılına kadar birleşme ve entegrasyon yolunda çeşitli girişimlerde bulunmalarına rağmen sonunda Rusya'nın bu sürece katılması ve diğer bölge dışı aktörlerin söz konusu topraklara ilgi duyması Orta Asya devletlerinin kendi aralarında birlik kurmalarına büyük bir engel oluşturmuştur. Sovyetler Birliği'nin mirasçısı olan Rusya ayrı bir bölge olarak ortaya çıkan Orta Asya ile pek ilgilenmemiştir. Onu sadece dağılan bir birliğin parçası olarak algılamış. Bu da genel olarak 1990'ların başında Rusya dış politikasında Atlantikçi akımların egemen olduğundan dolayıdır. Fakat zaman geçtikçe Moskova Orta Asya'nın önemini anlayarak önceden ayrılan bağları yeniden kurmaya çalışmaya başladı. Bunun önünde de siyasi amaçlar gelmektedir, ekonomik amaçlar ise arka planda kalmaktadır. Rusya'nın temel amacı bölgede kendi hegemonyasını oluşturmak ve başta ABD ile Çin olan dış aktörlerin etkisini sınırlamaktır (Malaşenko, 2013). Rus çıkarları ilk olarak onun bölge üzerinde kendi etkisini koruma isteğine dayanmaktadır. Buna ek olarak Rusya eskiden Sovyetler Birliği'ne ait olan alanı kendi himayesi altında tutmaya çalışmaktadır ve böylece kendini güçlü devletler sırasına sokmak istemektedir. Çünkü ancak söz konusu topraklar üzerinde Rusya bir lider haline gelmektedir. Dolayısıyla Rusya kurum içerisinde baş rölö sahibi olan Avrasya Ekonomik Birliği gibi örgütler ve diğer tedbirler aracılığıyla Orta Asya'ya yakınlaşmakta ve aralarındaki bağımlılıkları daha da yükseltmekte. Orta Asya'da ekonomik anlamda diğer bölge ülkelere kıyasla daha iyi gelişmiş Kazakistan gibi ülkelerle işbirlik girişimlerinde bulunarak ilişkilerini daha yüksek seviyeye getirmektedir. Kısacası, Rusya Orta Asya bölge devletlerinin kendisinin bulunduğu ve önemli rol oynadığı herhangi bir kurumlarla entegrasyon sürecine girmelerine yönelik siyaset yürütmektedir.

Çin açısından Orta Asya, Çin'in siyasi, güvenlik, enerji ve ekonomik çıkarlarını ilgilendiren bir bölge olarak ve böylece ulusal çıkarları doğrultusunda kapsamlı politikaları yürütmüştür. Güvenlik açısından Orta Asya bölgesinin istikrarı, Çin'in Doğu Türkistan bölgesi ile ilişkili olduğu için ülke güvenliğini doğrudan ilgilendirmektedir. Ekonomik açıdan, Orta Asya bölgesi zengin hammaddelere sahip olduğundan dolayı ve Çin malları için bir pazar olarak algılanması Çin'i bölge ülkeleriyle ticari ve ekonomik işbirliğine çekmektedir. Zamanla bölgeye batılı güçlerin dikkat çekmeye başladığını fark ederek ve aynı zamanda Rusya'nın bölge üzerinde kendi etkisini koruma

yönünde bölge devletleri ile sıkı ilişkilerini kurmaya devam etmesini görerek gerekli tedbirler almaya başlamıştır. Dolayısıyla jeopolitik ve jeoekonomik önemi olan Orta Asya bölgesine yönelik, Çin bir bölgesel teşkilat olarak Şanghay Beşlisi ve Şanghay İşbirliği Örgütü'nü oluşturmuştur. Bu örgüt çerçevesinde Çin ekonomik ve güvenliğe ilişkin girişimlerle Orta Asya bölgesini, Çin'in milli çıkarının olduğu bölgelerden biri olarak görmüş ve etki alanı hâline getirme çabalarını göstermiştir.

Günümüzde güçlü devlet olarak algılanan diğer bir ülke ABD'dir. ABD'nin de Orta Asya bölgesine yönelik kendi çıkarları vardır. Genel olarak, ABD çıkarları Çin'in genişlemesini önlemek, bölgesel etkileşimlerden İran'ı dışlama, Orta Asya devletlerinin Rusya'ya olan bağımlılığını zayıflatma ve uluslararası tehditlere engel olma üzerinde oluşmaktadır. Bölgenin enerji kaynak potansiyeli ise Amerika için ikincil bir roldeydi (Troitskiy, 2007). Bu çıkarlar stratejik nitelik taşıyarak ABD'nin küresel güvenlik çıkarları ve endişelerinden türetilmiştir. Bu çıkarlar doğrultusunda ABD Orta Asya bölgesinde kendi nüfuzunu arttırmak ve sosyo-politik süreçleri koordine edebilmek amacıyla demokrasinin gelişmesine katkıda bulunan farklı uluslararası örgütler aracılığıyla kendi çeşitli sivil toplum örgütlerini kullanmaktadır. 2001 yılının 11 Eylül olaylarından sonra terörizme karşı mücadele politikası nedeniyle Kırgızistan ve Uzbekistan'da askeri üsler açılmış ve böylece bölgede Amerikan varlığı yükselmiştir. Ancak sonraki zamanlarda çoğunlukla Irak'taki başarısızlığı nedeniyle ABD bölgedeki pozisyonunu kaybetmeye başladı. Askeri üsler tamamen kapatıldı. Fakat bu durum ABD'nin tamamen Orta Asya bölgesinden çekileceği ve bölgedeki çıkarlarından vazgeçeceği anlamına gelmemektedir. ABD'nin Orta Asya'da Rusya ve Çin'in olduğu gibi kendi çıkarları doğrultusunda faaliyet eden özel bir bölgesel organı ya da kurumu yoktur. Ama bu yönde de bir deneme yaptıkları hakkında söz edilebilir. Hilari Clinton'un ilk defa Hindistan'ın Chennai şehrinde yaptığı konuşmasında "Yeni İpek Yolu" adı altındaki proje hakkında bilgi vermiştir. Proje Afganistan üzerinden geçen ve Güney Asya ile Orta Asya pazarlarını bağlayacak olan ticaret ve ulaşım koridorları ağlarının oluşturulmasını öngörmektedir. Bu girişim aynı zamanda denize erişimi olmayan Orta Asya ülkelerine dış pazarlara yol açacaktır (Regnum, 2015). Fakat bu projeyi gerçek bir bölgesel entegrasyon stratejisi olarak algılamak doğru olmaz. Buna rağmen ABD yönlü uluslararası kuruluş ve şirketler aracılığıyla kendi politikalarını koordine edebilirler ve böylece ABD'nin rolü azalsa da kaybolmamıştır.

Böylece Orta Asya bölgesi küresel güvenlik haritasının bir parçası haline gelmiş oluyor ve dünya büyük güçleri bölge ülkelerin kendi arasında birleşerek ortak politikalar üzerinde beraber hareket etmesine karşı çıkmaktadır.

5 Sonuç

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla uluslararası sistem yeni devletlerin doğmasına sahne olmuştur. Bağımsızlığa kavuşan yeni devletlerin kimlik inşa süreci dünyada cereyan eden globalleşme, demokratikleşme ve bölgeselleşme süreçlerine paralel gelişmiştir. Orta Asya bölgesinde yer alan devletler de kendi aralarında bir entegrasyon sürecini gerçekleştirmek amacıyla farklı girişimlerde bulunmuşlardır. Ancak baları elde edememişlerdir. Bunu temel sebepleri arasında da bölge devletleri arasındaki entegrasyon süreçlerine Rusya, Çin ve ABD gibi büyük güçlerin karışmasıdır.

Rusya günümüzde çok önem veren Avrasya Ekonomik Birliğinin kapılarını Orta Asya ülkelerine açmaktadır ve böylece bütünleşme süreci tam olarak Orta Asya bölgesi ile ilgilidir ve Rusya'nın bu süreç içinde diğerlerine göre daha etkili olduğu açıktır. Dolayısıyla Rusya'nın Orta Asya bölgesindeki entegrasyon süreçleri etkileyerek Sovyet Birliği'nin dağılmasından sonra kaybeden eski topraklar üzerinde hegemon olma düşüncelerinin varlığı hakkında söz edilmektedir. Bunun yanı sıra, Çin Orta Asya'nın jeopolitik ve güvenlik anlamında çok büyük öneme sahip olduğundan dolayı bu bölgeye ilgi duymaktadır. Buna ek olarak Çin'in ilgisini ekonomik alanda görebiliriz, Orta Asya onlar için büyük bir pazardır. Bunun üzerinde Rusya ile beraber ortaya attığı Şanghay İşbirliği Örgütü ve diğer girişimler çerçevesinde Orta Asya ülkeleri ile ilişkilerini sürdürmektedir. Amerika ise Çin ve Rusya'nın artan etkisini sınırlamak, Orta Asya devletlerinin Rusya'dan bağımsız olarak kendi politikalarını teşvik etmelerini ve anti-Amerikan niteliğinde ortaya çıkan Rusya ve Çin arasındaki ittifakın oluşturulmasını engellemek amacıyla Orta Asya'da kendi etkisi korumaya çalışmaktadır. Amerikan etkisi demokrasinin gelişmesine yönelik yapılan sosyal ve siyasal projeleri ve kurumları destekleyerek, çeşitli kurum ve hareketleri finansman ederek gerçekleştirilmektedir.

Bölgedeki durumu ve koşulları aynı zamanda Rusya, Çin ve ABD gibi ülkelerin bölgedeki etkisini dikkate alarak bölge ülkelerin işbirliği konusunda problemlerin olduğunu görebiliriz. Şimdi Orta Asya ülkeleri arasında dış aktörlerin katılımı olmadan başarılı bir entegrasyon mümkün değildir.

Entegrasyon girişiminde bulunan ülkeler arasındaki işbirlik ülkelerin yaşam standartlarını iyileştirmek için, çevre, enerji vs. problemlerin çözümü için optimal bir politikadır. Ancak, emperyal politikalar yanlısı olan daha güçlü aktörlerin işe karıştığında gerçek ve eşit ortaklar arasındaki bir entegrasyondan söz edilemez.

Kaynakça

- Adingün, Balım, 2010. **Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Orta Asya Cumhuriyetleri Türk Dili Halklar-Türkiye İlişkileri**, Atatürk Kültür merkezi.

- Akiner, 2007. “**Regional cooperation in Central Asia**”. School of Oriental and African Studies, University of Oriental Studies.
- Dadabayev, 2006. ”**Towards Post-Soviet Central Asian Regional Integration**”. Akashi Shoten
- Demir, 1998. **Tarihten Günümüze Rus Yayılmacılığı ve Yeni Kurulan Devletler**, Ötüken Yayınevi.
- Demirtepe, 2012. **Orta Asya’da Siyaset ve Toplum: Demokrasi, Etnisite ve Kimlik**, USAK Yayınları.
- Demirdağ, Karadeli, 2006. **Geçmişten Günümüze Orta Asya ve Kafkasya**, Palme Yayıncılık.
- Dikkaya, 2009. **Orta Asya ve Kafkasya, Dönüşüm Süreci ve Uluslararası Ekonomi Politik**, Beta Yayınları.
- Erol, Şahin, 2013. "Bağımsızlıklarının 20. Yılında Orta Asya ve Kafkasya'daki Türk Cumhuriyetlerinin Entegrasyon Süreci (1991 – 2011)". *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı 37, s.111-136.
- Geyikdağı, 2007. “Regional Integration in Central Asia”, *Journal of Asia-Pacific Business*.
- Haluk, 2011. **Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Siyasal Hayat ve Kurumlar**, USAK Yayınları.
- İrnazarov, Salmanov, 2012. "Regional İntegration in Central Asia: Measuring the Perceptions of Economic Actors in Uzbekistan and Kazakhstan", Norwegian Institute of International Affairs (NUPI), Regional Competence - Building for Think-Tanks in the South Caucasus and Central Asia.
- Karasar, Kuşumbayev, 2009. “**Türkistan Bütünleşmesi: Merkezi Asya’da Birlik Arayışları, 1991-2001**”, Ötüken Yayınevi.
- Libman, 2011. “Is it really different? Patterns of regionalization in post-Soviet Central Asia”, *Post-Communist Economies*.
- Matveeva, 2007. “Return to Heartland: Russia's Policy in Central Asia”, *The International Spectator: Italian Journal of International Affairs*.
- Purtaş, 2008. “Orta Asya'nın Bütünlüğü Sorunsalı ve Bölgesel Entegrasyon Girişimleri”. Orta Asya ve Kafkasya Güç Politikası. 1 Baskı. Tasarım Yayınları.
- Sadri, 2007. “Integration in Central Asia: From theory to policy”, *Central Asian Survey*.
- Swanstroem, 2003. “Chinese Business Interests in Central Asia: A Quest for Dominance”. *CACI Analyst*.
- Troitskiy, 2007. “US Policy in Central Asia and Regional Security”, *Global Society*.
- Wang, 2014. “The Effects of Regional Integration in Central Asia”, *Emerging Markets Finance and Trade*.
- Алшанов, Ашимбаев, 2006. По материалам научно-практической конференции “Социально-политические портреты государств Центральной Азии” _ <http://www.apn.kz/publications/article263.htm>.
- Братерский, 2007. “Политика США в Центральной Азии и интересы России”, *Центральная Азия и Кавказ*, №4 (52).
- Винокуров, Либман, Максимчук, 2010. “Динамика интеграционных процессов в Центральной Азии”, *Евразийская Экономическая Интеграция*, Выпуск №2 (7).
- Гусев. “Интеграционные процессы в Центральной Азии”.
- Корабоев, 2010. "От региональной интеграции Центральной Азии к Евразийскому интеграционному пространству: меняющаяся динамика постсоветского регионализма". *Евразийская экономическая интеграция*, №3 (8).
- Малашенко, 2013. “Интересы и шансы России в Центральной Азии”. *Pro et Contra*, http://carnegieendowment.org/files/ProEtContra_58_21-34.pdf.
- Саидазимова. "Интеграция в Центральной Азии: реалии, вызовы, возможности". *CA&CC Press*, <http://www.ca-c.org/journal/cac-09-2000/10.Saidazim.shtml>.